

Глава 90 СПАДКОВИЙ ДОГОВІР

Стаття 1302. Поняття спадкового договору

1. За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Спадковий договір — це договір, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконати розпорядження другої сторони (відчужувача) і у випадку його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Предмет договору — майно, яке переходить у власність набувача у випадку смерті відчужувача. Предметом договору можуть бути індивідуально-визначені речі (колекція картин, цінна бібліотека) і визначені родовими ознаками, рухоме і нерухоме майно (квартира, будинок, дача, земельна ділянка, автомобіль), де б воно не знаходилися.

Зміст договору — це ті умови, з приводу яких сторони дійшли угоди.

Характеристики договору:

- двосторонньо зобов'язуючий, для якого характерно волевиявлення двох сторін, засноване на диспозитивних засадах. Права і обов'язки щодо договору лежать на обох сторонах: набувач набуває право власності на майно у випадку виконання розпорядження (майнового або немайнового характеру) відчужувача. Обов'язковою умовою настання спадкового договору є такий юридичний факт як смерть відчужувача, за відсутності якого не можуть наступити юридичні наслідки. З іншого боку (відчужувач) вимагає виконання обов'язків матеріального (наприклад, набувач зобов'язується надати відчужувачу матеріального забезпечення натурою у вигляді харчування, догляд і таке інше) або нематеріального характеру як за життя, так і після його смерті (наприклад, відчужувач розпорядився, що після його смерті він хотів бути похованим з родичами, в іншому місці і таке інше);

— слід розглядати спадковий договір і як реальний, і як консенсуальний. Якщо за умовами спадкового договору набувач повинен виконати певні дії після смерті відчужувача, договір вважається реальним, оскільки буде вважатися укладеним з моменту передачі майна набувачеві. Якщо ж спадковим договором передбачається, що набувач повинен виконати дії (наприклад, щомісячно виділяти відчужувачеві певне грошове відшкодування) за життя відчужувача, права і обов'язки виникають у момент досягнення угоди. У цьому випадку договір вважається консенсуальним;

- цей договір сплатний — у набувача виникає обов'язок виконати певні дії замість отриманого майна. Спадковий договір передбачає, що відчужувач має право вимагати від набувача певного майнового надання.

Оскільки юридичні наслідки настають тільки за наявності юридичного факту — смерті відчужувача — важливим моментом настання дії договору є встановлення факту смерті відчужувача.

Факт смерті підтверджується свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть і рішенням суду про визнання особи померлою (ст. 47 ЦК). Але згідно ст. 47 ч. 2 набувач у разі визнання громадянина померлим не має права відчужувати нерухоме майно, що перейшло до нього за договором, протягом п'яти років. Нотаріус накладає на це нерухоме майно заборону відчуження.

Важливою умовою договору є виконання обов'язків набувачем. У випадку невиконання обов'язків договір може бути розірвано за рішення суду на користь відчужувача (ст. 1308 ЦК).

Спадковий договір — це угода на випадок смерті і дійсна при виконанні умов, які не суперечать чинному законодавству.

Недійсним визнається договір, якщо порушена хоча б одна з умов дійсності угоди (див. коментар до ст. 215 ЦК). Договір визнається недійсним, якщо його спрямовано на обмеження правоздатності та дієздатності (ст. 27 ЦК). Наприклад, недійсним є спадковий договір, який зобов'язує набувача не брати шлюб. Буде визнаний недійсним договір, який був вчинений під впливом обману чи насильства (ст.ст. 230-231 ЦК), а

також договір, який вчинено без намірів створення правових наслідків, тобто фіктивний (ст. 234 ЦК).

Надаючи відчужувачу право вільно розпоряджатися своїм майном, законом не передбачене право неповнолітніх або непрацездатних дітей, його непрацездатних одного з подружжя або батьків, а також непрацездатних утриманців відчужувача на обов'язкову частку при укладенні спадкового договору.

Стаття 1303. Сторони у спадковому договорі

1. Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інше особа.

2. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа.

Суб'єктом спадкового договору є відчужувач і набувач. Відчужувачем може бути повністю дієздатна фізична особа.

Укладення договору недієздатною особою, обмежено дієздатною, внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами або визнаною недієздатною внаслідок психічного розладу не може бути Відчужувачем і це може служити безумовною підставою для визнання угоди недійсною (див. коментар до ст.ст. 221-226 ЦК).

Набувачем може бути будь-яка повністю дієздатна фізична особа, оскільки за умови договору потрібне виконання певних дій матеріального або нематеріального характеру (надавати певної матеріальної допомоги, дотримуватися порядку поховання відчужувача, виконувати дії, спрямовані на здійснення певної загальнокорисної мети і таке інше).

При укладанні спадкового договору набувач, якщо він є спадкоємцем за заповітом або по закону, не втрачає права на успадкування у тій частці майна, яке не було позначено у договорі.

Юридичні особи також можуть бути набувачами у спадковому договорі.

Стаття 1304. Форма спадкового договору

1. Спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Спадковий договір має письмову форму, укладається і підписується обома сторонами у присутності нотаріуса і засвідчується нотаріально.

Посвідчення спадкового договору може бути зроблене у державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса (ст.ст. 34, 36 Закону «Про нотаріат» і здійснюється за місцезнаходженням основної маси наслідуваного майна (ст. 55 Закону «Про нотаріат»).

Нотаріус засвідчує дієздатність сторін (ст. 44 Закону «Про нотаріат»).

Оскільки відчужувач передає своє право власності іншій особі, нотаріус повинен упевнитися, що у відчужувача є правоустановчі документи, які підтверджують право власності на майно (ст. 55 Закону «Про нотаріат»), а отже: нотаріально завірений договір купівлі-продажу; свідоцтво про право приватної власності; свідоцтво про право на спадщину; договір дарування; договір про розділ майна; рішення суду тощо.

Спадкові договори на транспортні засоби, які є власністю відчужувача, засвідчуються нотаріусами незалежно від місця їх реєстрації. У спадковому договорі вказується дата укладання договору.

Нотаріуси зобов'язані роз'яснити сторонам зміст і значення представлених ними проектів угоди і перевірити, чи відповідає зміст угоди, яка засвідчується вимогам закону і дійсним намірам сторін. У випадку незаконності розпоряджень нотаріус повинен відмовити у засвідченні нотаріального договору.

У відповідності до положень статті, що коментується, від сторін договору не вимагається власноручного підписання спадкового договору. Виникає питання, чи можуть відчужувач і набувач укласти і підписувати договір через представників, чи можлива передача прав і обов'язків згідно з договором третім особам?

Враховуючи те, що спадковий договір — угода, яка безпосередньо пов'язана с особою відчужувача, вона не може бути здійснена через представника, який діє за дорученням або згідно з законом (ст. 55 Закону «Про нотаріат»). Але ст. 45 Закону «Про нотаріат» передбачені випадки, коли заповідач не може зробити підпис особисто (хвороба, фізичні вади). У такому випадку слід застосовувати аналогію закону і тоді

спадковий договір може бути підписаний іншою особою. Спадковий договір у цьому випадку складається у присутності нотаріуса, заповідача і особи, яка його підписує.

Для того, щоб всебічно забезпечити інтереси відчужувача і набувача, необхідне безпосереднє волевиявлення набувача, яке виражається у власноручному засвідченні ним договору. Тому, очевидно, набувач також не може діяти через представника.

Якщо набувачем є юридична особа, вона може виражати свою волю через уповноважених на те осіб, які діють на підставі довіреності, котра видається у встановленому законом порядку.

У спадковому договорі потрібно домовитися про всі умови виконання сторонами зобов'язань щодо спадкового договору, і про можливість передачі частини прав і обов'язків третім особам. Якщо в умовах спадкового договору не було досягнуто згоди і не було передбачено можливості передачі прав і обов'язків за зобов'язаннями третім особам, тоді як відчужувач, так і набувач не мають права передавати свої права і обов'язки третім особам. У цьому випадку зміна особи у зобов'язанні не може бути застосована, оскільки будуть порушені істотні умови договору, що може привести до визнання судом договору недійсним.

Всі екземпляри підписуються учасниками спадкового договору. Нотаріус засвідчує

справжність підписів. Кожному з учасників договору видається по одному екземпляру (один з яких зберігається у нотаріуса, згідно зі ст. 50 Закону «Про нотаріат»).

Майно, яке було придбане в період спільного подружнього життя, належить подружжю на праві загальної спільної власності (ст.ст. 60-62 СК), тому спадковий договір на все спільне майно не може бути укладений без згоди другого з подружжя. Якщо спадковий договір було укладено без згоди другого з подружжя, це веде до недійсності його (ст. 65 ч. 2, 3 СК, ст. 216 ЦК).

Відчужувач може укласти договір тільки на конкретне відокремлене майно, яке знаходиться у його власності і підтверджується відповідними правовстановлюючими документами (ст. 57 СК).

Стаття 1305. Обов'язки набувача у спадковому договорі

1. Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Якщо набувач не виконав або неналежним чином виконав умови договору, відчужувач має право звернутися в суд із позовом про розірвання спадкового договору, причому відчужувач, опираючись на положення цивільного законодавства про представництво, може доручити ведення справи в суді іншій особі (представникові).

Набувач повинен вчинити дії у точній відповідності до волі відчужувача. У спадковому договорі мають бути чітко і конкретно застережені всі необхідні дії, які зобов'язаний виконати набувач. Умови договору мають бути застережені таким чином, щоб виключити можливість подвійного тлумачення волі відчужувача.

Якщо невиконання умов договору має місце після смерті відчужувача, у цьому випадку звернутися з позовом в суд може особа, призначена відчужувачем здійснювати контроль

за виконання зобов'язань.

Відчужувач може покласти на набувача обов'язок виконати дії майнового і немайнового характеру ще за його життя (наприклад, виплачувати йому певну грошову суму одноразово або частинами). Відчужувач має право також покласти на набувача виконання якогось обов'язку на користь однієї або декількох осіб, які набувають право домагатися його виконання. Наприклад, відчужувач може зобов'язати набувача надавати матеріальне відшкодування онуку до досягнення ним повноліття. Право вимагати виконання обов'язків належить батькам останнього.

Набувач може виконати також певні дії нематеріального характеру. Наприклад, він повинен виконати розпорядження відчужувача, які стосуються порядку поховання, увічнення його пам'яті і т.д.

Так, відчужувач має право висловити у спадковому договорі такі побажання: бути похованим на тому чи іншому місці, за тими або іншими звичаями чи традиціями, поряд з тими чи іншими раніше померлими; бути підданим кремації тощо. Відчужувач, однак, не може зобов'язати набувача виконати дії, які ображають його честь і гідність, обмежують його громадянську правоздатність (наприклад, відчужувач не може обмежити набувача у виборі місця проживання, у виборі подружжя і т. ін.).

При розгляді інституту відповідальності набувача по боргах відчужувача виникає низка достатньо складних питань: чи має право набувач відмовитися від виконання умов спадкового договору після смерті відчужувача за мотивами, що йому стало відомо про зобов'язання відчужувача після смерті останнього; чи може набувач після смерті відчужувача у своєму заповіті зобов'язати своїх спадкоємців виконати зобов'язання по спадковому договору.

Враховуючи, що набувач, отримуючи право власності на одержуване у спадщину майно відчужувача, фактично успадковує його, слід розглядати набувача як правонаступника відчужувача.

Згідно зі ст. 1282 ЦК спадкоємець, який прийняв спадщину, відповідає по боргах спадкодавця у межах дійсної вартості майна, яке до нього перейшло.

У випадку, якщо набувач після смерті відчужувача не виконав усіх зобов'язань щодо умов спадкового договору через свою смерть, його правонаступники зобов'язані виконати зобов'язання щодо спадкового договору.

Якщо ж за життя відчужувача набувач не зміг виконати умови договору через смерть, спадковий договір вважається припиненим у судовому порядку. Однак спадкоємці набувача мають право вимагати від відчужувача відшкодування витрат на виконання спадкового договору у тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем на момент його смерті. Якщо сторони не дійшли згоди, спадкоємці набувача можуть звернутися в суд із позовом про вирішення спору.

Стаття 1306. Особливості спадкового договору з участю подружжя

1. Предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя.

2. Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Предметом спадкового договору може бути майно, яке знаходиться в особистій власності одного з подружжя. Нотаріус повинен витребувати від відчужувача відповідні документи, які встановлюють право власності на майно, як: нотаріально завірений договір купівлі-продажу нерухомого майна, свідоцтво про право на спадок, свідоцтво про право приватної власності, нотаріально засвідчений договір довічного утримання, дарування і т. ін. Право власності на земельну ділянку підтверджується державним актом про право приватної власності на землю (ст. 23 Земельного кодексу). Нотаріус повинен упевнитися у відсутності заборони відчуження на дане нерухоме майно.

Предметом спадкового договору також може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності. При укладанні спадкового договору нотаріус зобов'язаний упевнитися, що майно, яке одержується у спадщину, є спільним сумісним майном, власністю подружжя. За наявності обставин, які вказують на право сумісної спільної власності подружжя на те чи інше майно, нотаріус зобов'язаний витребувати

згоду другого з подружжя (ст. 65 ч. 2 СК). Ця згода має бути завірена нотаріально шляхом власноручного підпису подружжя відчужувача на спадковому договорі або прикладання нотаріально завіреної заяви до договору. У іншому випадку подружжя відчужувача має підстави для звернення в суд із позовом про визнання спадкового договору недійсним у тій частині, де застерігається спільно нажите майно. У випадку, якщо один з подружжя відчужувача не згоден із включенням спільно нажитого майна у спадковий договір і подружжя не дійшли згоди з приводу цього майна, то відчужувач зобов'язаний у судовому порядку встановити свою долю у спільному майні у встановленому законом порядку (ст.ст. 70-71 СК). Нотаріус не має права брати на себе функцію суду і визначати частку одного з подружжя у спільно нажитому майні і засвідчувати у спадковому договорі волю відчужувача на це майно.

За наявності шлюбного контракту, в якому визначені права і обов'язки подружжя на майно, як придбане до шлюбу, так і під час шлюбу, отримане в дар або успадковане одним із подружжя, нотаріус при засвідченні спадкового договору зобов'язаний керуватися умовами шлюбного контракту (ст.ст. 92, 97 Сімейного кодексу).

Якщо відчужувачем при укладанні спадкового договору були порушені умови раніше укладеного шлюбного контракту, тоді це є підставою для визнання одним із подружжя спадкового договору недійсним у судовому порядку.

Частка померлого подружжя у спільному сумісному майні переходить до того з подружжя, який пережив, нотаріус повинен видати свідоцтво про право власності на позначену частку.

Майно відчужувача може перейти до того з подружжя, хто пережив, якщо вони перебували в зареєстрованому шлюбі (ст. 21 СК).

Якщо подружжя знаходилося у зареєстрованому шлюбі, але до смерті відчужувача спільно не проживали, це не є перепорою для успадкування майна (ст. 3 ч. 2 СК).

У випадку розірвання шлюбу право на майно, яке успадковується, після смерті одного з подружжя не виникає.

Спадковий договір передбачає можливість його укладення обома з подружжя з третьою особою (набувачем). Нотаріус при укладанні спадкового договору засвідчує підписи усіх згаданих осіб. Після смерті відчужувача його майно переходить до подружжя, який пережив, а у випадку смерті другого з подружжя все майно переходить до набувача згідно з договором.

При укладенні спадкового договору права осіб, які мають обов'язкову частку у спадщині, згідно з чинним законодавством не застережені. Слід вважати, що відчужувач може і не враховувати при укладенні спадкового договору їхні права на обов'язкову частку у спадковому майні. Однак це не виключає можливості оспорювання цією категорією осіб своїх прав у судовому порядку.

Стаття 1307. Забезпечення виконання спадкового договору

1. На майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження.

2. Заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним.

3. Відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті.

У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

На майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який засвідчив цей договір, накладає заборону відчуження.

Відчужувач, передаючи своє право власності на майно набувачеві, фактично добровільно позбавляє себе права власності. З моменту укладання договору він може

володіти майном, але не розпоряджатися ним.

З метою забезпечення охорони майна набувача, нотаріус за місцем знаходження майна накладає заборону відчуження. Накладання заборони відчуження за спадковим договором на майно, вказане у договорі, здійснюється нотаріусом шляхом відповідного надпису про це на самому договорі. Накладання заборони відчуження майна реєструється нотаріусами в реєстрі для реєстрації заборон.

Отримавши повідомлення про припинення (у зв'язку зі смертю відчужувача) або розірвання договору (при невиконанні умов договору однією із сторін, спадковий договір може бути розірваний у судовому порядку), нотаріус знімає заборону відчуження житлового будинку, квартири, дачі, земельної ділянки, автомобіля та іншого майна.

Заповіт, який складено до укладення спадкового договору втрачає свою дію і буде визнане нікчемним, тобто є недійсним з моменту укладання. Якщо ж заповіт складено після укладання спадкового договору, у цьому випадку заповіт втрачає свою силу, оскільки спадковий договір має більшу юридичну силу.

Згідно з умовами спадкового договору відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору (виконавця).

Оскільки дії по виконанню спадкового договору полягають у здійсненні контролю за спадковим майном, виконавець спадкового договору має бути дієздатною, зазвичай, фізичною особою. Однак немає перешкоди (оскільки законом не передбачене інше) для призначення виконавцем спадкового договору юридичної особи.

Виконавець виконує свої обов'язки виключно на добровільних засадах, якщо інше не передбачене умовами спадкового договору. Законодавець не передбачив матеріального відшкодування за виконання обов'язків виконавця спадкового договору. Однак виконавець має право вимагати від набувача по спадковому договору відшкодування своїх фактичних витрат у судовому порядку, у випадку, якщо не досягнуто згоди з останнім за добровільним відшкодуванням витрат.

В практиці застосування і виконання спадкового договору можуть виникнути ситуації, коли виконавець після смерті відчужувача згідно через ті чи інші причини відмовиться виконати прийняті на себе обов'язки, або не зможе виконати їх унаслідок ситуації, яка об'єктивно склалася (тяжка хвороба, смерть, зміна місця проживання і т. ін.). ЦК не дає відповіді на питання про саму можливість його заміни іншою особою, яка може у такому випадку замінити виконавця і на порядок його заміни. Виконавець спадкового договору може бути звільненим від своїх обов'язків тільки у судовому порядку.

Не визначені також права виконавця у випадку невиконання, або неналежного виконання умов спадкового договору і правові наслідки для набувача, у випадку визнання виконавцем їх неналежного виконання, або невиконання. Уявляється, що керуючись положеннями ст.ст. 610, 612-613 ЦК (умови невиконання договірних обов'язків), виконавець повинен звертатися до суду з позовом про розірвання умов спадкового договору, внаслідок невиконання однією із сторін його положень. Відкритими у такому випадку залишається питання про можливість вимоги набувачем відшкодування його фактичних витрат по виконанню умов спадкового договору до настання смерті відчужувача.

У цьому випадку спір, який виник, може бути вирішений тільки судом, який повинен керуватися при вирішенні цього спору загальними положеннями умов виконання договірних зобов'язань (див. коментар до ст. 526 ЦК).

Спадковий договір — двостороння угода, заснована на загальних засадах про договірні зобов'язання. Умови спадкового договору можуть стати відомими всім заінтересованим сторонам іще за життя відчужувача. Якщо спадкоємці відчужувача не згодні з умовами договору, вони можуть оспорювати їх у судовому порядку, але не можуть оспорювати сам факт укладення спадкового договору.

Враховуючи те, що спадковий договір носить особистісний характер щодо передачі майна іншій особі, відчужувач володіє правом укласти договір за умови дотримання таємниці спадкового договору, тобто ні нотаріус, ні набувач не володіють правом до смерті відчужувача розголошувати відомості, які стосуються змісту спадкового договору. У такому випадку спадковий договір за життя відчужувача не може бути оспорений спадкоємцями, оскільки вони не можуть і не повинні знати умов договору. Якщо ж спадкоємці всупереч волі відчужувача узнали умови спадкового договору і виявляють бажання оспорити його, у цьому випадку суд не повинен приймати позовну заяву.

Виконавець по спадковому договору фактично виступає як «виконувач духівниці» — визначення, відоме російському законодавству до 1917 року. У ЦК 1963 р. є аналогія — спадкоємець призначає виконавця заповіту. Виконавець діє згідно з волею відчужувача і з його згодою як довірена особа (ст. 1286 ЦК) у строгій відповідності з волевиявленням відчужувача і не має права виходити за його рамки. Тому дуже важливо у самому тексті спадкового договору повне визначення повноважень виконавця.

Статтею 1307 ЦК не передбачається підписання спадкового договору виконавцем, що може створити певні складності на практиці. Тому при складанні спадкового договору, в якому призначена особа, що здійснює контроль за виконанням її умов, доцільно нотаріально також завірити і підпис цієї особи.

Якщо особа призначена відчужувачем без її згоди, вона має право в будь-який час відмовитися від виконання цих обов'язків без пояснення причин відмови. Згода особи бути виконавцем спадкового договору має бути виражена цією особою або в заяві, яка прикладається до спадкового договору, або в її власноручному підписі на самому спадковому договорі.

Права і обов'язки визначаються змістом спадкового договору. Перелік його конкретних повноважень має бути вказаний у самому спадковому договорі і засвідчується свідоцтвом, яке видається нотаріусом.

Якщо відчужувач не призначив особу, яка буде здійснювати контроль за виконання спадкового договору після його смерті або якщо така особа була звільнена від виконання своїх обов'язків, контроль за виконанням договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Стаття 1308. Розірвання спадкового договору

1. □ Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень.

2. □ Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Коментована стаття передбачає спеціальні підстави розірвання спадкового договору. Варто звернути увагу на те, що можливість такого розірвання договору на вимогу відчужувача пов'язується з невиконанням набувачем його розпоряджень, тобто застосовується як санкція за правопорушення, котра одночасно є засобом захисту інтересів відчужувача. Разом з тим розірвання спадкового договору на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача не є санкцією за порушення договору, а слугує лише засобом захисту інтересів набувача. Але й тому й іншому випадку розірвання спадкового договору можливе лише у судовому порядку. Саме суд має встановити факт порушення спадкового договору або неможливість його невиконання.